
ЗАГАЛЬНОВИЗНАНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА У ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

*Кормило Михайло Іванович,
студент 1-го курсу юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка.*

Актуальність даного дослідження зумовлена тією дискусією, що вже понад десятиліття триває між науковцями, щодо правових позицій у структурі актів Конституційного Суду України і тих універсальних правових засад і принципів, що відображені у них, та відповідно необхідністю розв'язання даної проблеми конституційного права.

Термін «правові позиції» КСУ законодавством України не передбачений, проте він часто вживається в ухвалах, рішеннях і висновках єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні у випадку посилання на ті аргументи, що використовувалися ним у раніше прийнятих актах. Крім того, цей термін загально визнаний у науці конституційного права, хоча й тлумачиться різними вченими неоднаково.

На погляд професора О.Ф. Скакун, правові позиції КСУ містяться у мотивувальній частині рішення органу конституційної юстиції. [6, 33] Професор В.О. Кряжков правовими позиціями вважає лише положення резолютивної частини рішень Конституційного Суду. У той же час український вчений Т.О. Цимбалістий та його російський колега М.В. Вітрук переконані, що правові позиції органу конституційної юстиції викладаються ним як у мотивувальній, так і в резолютивній частині його рішень і висновків. [3, 154]

На нашу думку, правові позиції Конституційного Суду України – це система правових аргументів, які використовуються для обґрунтування його рішення, для відображення уявлень Суду про сутність розглядуваної ним проблеми, і висновки, до яких він приходив під час її вирішення. Іншими словами правові позиції КСУ – це та частина його рішення чи висновку, в якій викладається правове розуміння Судом засад, встановлених Конституцією та законами України, і загально визнаних принципів, що за багато років були розроблені правовою доктриною.

Загально визнані принципи права – це зафіксовані у позитивному праві його універсальні нормативні засади, які напрацьовані людством, об'єктивно зумовлені потребами і рівнем розвитку людської цивілізації та втілюють її найкращі здобутки у сфері права, визначають суть і спрямованість правового регулювання та можуть застосовуватись у будь-якій системі права. Їх універсальність проявляється у здатності впливати на різноманітні явища державно-правової дійсності, виступати як загальні нормативи правового впливу на суспільні відносини. Вони сприяють зближенню норм міжнародного і національного права, уніфікації правового регулювання у всесвітньому масштабі.

До загально визнаних принципів права належать принципи рівності, справедливості, гуманізму, поваги і захисту основних прав і свобод людини, демократизму, верховенства права. [4, 224-225]; [5, 115] Вони відіграють важливу роль у формуванні правової системи сучасної України та є запорукою побудови в Україні справді правової держави, як це закріплено у ст. 1 Конституції України. Дані принципи є також невід'ємним елементом у діяльності Конституційного Суду України при здійсненні ним своїх головних функцій: конституційного контролю; офіційного тлумачення Конституції та законів України; захисту прав і свобод людини і громадянина. [2, 30]

Принцип юридичної рівності у найзагальнішому сенсі означає, що до однойменних суб'єктів не можуть застосовуватись будь-які розрізнення, винятки, обмеження чи переваги з огляду на певні їхні властивості. Він розглядається у двох аспектах: як формальна і як фактична рівність. Яскравим вираженням першого аспекту є, наприклад, статті розділу II Конституції України. Фактична рівність реалізується у конституційному праві через принципи диференціації правового регулювання та позитивної дискримінації.

Помітну роль у гарантуванні реалізації принципу фактичної рівності відіграють рішення Конституційного Суду України. Практика Суду виходить з таких позицій: мета встановлення певних відмінностей у правовому регулюванні повинна бути істотною, а самі відмінності – об'єктивно виправданими, обґрунтованими та пропорційними. Реалізація принципу фактичної рівності забезпечується у таких рішеннях КСУ:

- 1) справа щодо права на пільги № 1 – 16/99 від 6 липня 1999 року;
- 2) справа про віковий ценз № 1 – 12/2000 від 18 квітня 2000 року;
- 3) справа про зупинення дії або обмеження пільг, компенсацій і гарантій № 1 – 27/2004 від 1 грудня 2004 року.

У мотивувальній частині свого Рішення у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України і Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень ч. 6 ст. 22 Закону України «Про міліцію» та ч. 7 ст. 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа щодо права на пільги) від 6 липня 1999 року Конституційний Суд України формулює свою правову позицію таким чином: «Україна як соціальна держава взяла на себе зобов'язання щодо соціального захисту громадянина, забезпечення права кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї». Проте, служба в міліції, державній пожежній охороні передбачає ряд специфічних вимог, які дістали своє відображення у законодавстві. Тому норми, що регулюють суспільні відносини у цих сферах, враховують екстремальні умови праці, пов'язані з постійним ризиком для життя і здоров'я, жорсткі вимоги до дисципліни, професійної придатності, фахових, вольових, фізичних та інших якостей. Це, на думку органу конституційної юстиції, повинно компенсуватись наявністю підвищених гарантій соціальної захищеності, тобто комплексу організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту саме цієї категорії громадян як під час проходження служби, так і після її закінчення. [9]

Така позиція Конституційного Суду яскраво відображає у собі принцип фактичної рівності, який власне і полягає у тому, щоб громадяни, які перебувають у нерівних умовах, мали однакову можливість для задоволення своїх потреб та інтересів. В основі даної правової позиції лежить обов'язок як правотворчого, так і правозастосовчого органу за нерівних умов гарантувати різний правовий статус для суб'єктів правовідносин, надаючи певні переваги більш слабким і залежним, з метою недопущення будь-якого недобросовісного обмеження їх прав та інтересів і забезпечення реальної рівності громадян.

Принцип гуманізму – другий з найважливіших принципів сучасного права, а особливо конституційного. Він базується на ідеї людини як найвищої соціальної цінності, орієнтується на позитив людини, визнаючи водночас її негатив. Стрижневими ідеями принципу, що набув свого застосування у рішеннях КСУ як єдиного органу конституційної юрисдикції у нашій державі, є:

- 1) визнання свободи, честі і гідності людини;
- 2) максимізація свободи вибору людини;
- 3) усвідомлення людиною власної відповідальності та обов'язків щодо інших осіб і середовища, в якому вона живе. [4, 225]

Реалізація принципу гуманізму відбувається, зокрема, через інститут невід'ємних і невідчужуваних прав людини, що закріплені у Конституції України та знаходять своє вираження в діяльності органу конституційної юстиції у нашій державі – Конституційного Суду України. Цей принцип відіграв важливу роль у скасуванні Конституційним Судом України у справі № 1 – 33/99 від 29 грудня 1999 року смертної кари як виняткової міри покарання, передбаченої тодішнім Кримінальним кодексом України. У мотивувальній частині свого рішення орган конституційної юстиції посилається на згадані вище стрижневі ідеї принципу гуманізму, що були законодавчо закріплені у Конституції України 1996 року. Основний Закон визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України), а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3 Конституції України). Крім того, у ст. 27 Конституції проголошено невід'ємне право кожної людини на життя та зазначено, що «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». [1, 10]

Аргументуючи свою позицію, Суд стверджує, що положення ч. 2 ст. 22 Конституції України передбачає, з одного боку, обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи, насамперед право людини на життя, а з іншого – утриматись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування цього права. Позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари, навіть у межах положень, визначених законом, є, на думку КСУ, скасуванням невід'ємного права людини на життя, що не відповідає Конституції України та загальноновизнаним принципам права. [9] При цьому орган конституційної юстиції посилається також на ратифіковані Україною міжнародні конвенції та угоди, в яких принцип гуманізму втілено як універсальний.

Відображено цей принцип і в рішеннях КСУ щодо забезпечення соціального захисту громадян України, наприклад:

- 1) у справі про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання № 1 – 21/2005 від 11 жовтня 2005 року;
- 2) у справі про допомогу по безробіттю звільненим за згодою сторін № 1 – 19/2009 від 28 квітня 2009 року.

У практиці Конституційного Суду можна знайти рішення, в яких обґрунтування правових позицій подано комплексно, з використанням декількох принципів права. Так, правова позиція Суду у справі про призначення судом більш м'якого покарання № 1 – 33/2004 від 2 листопада 2004 року охоплює загальноновизнані юридичні принципи справедливості, рівності, гуманізму і верховенства права.

Принцип гуманізму втілюється у позиції КСУ, що визнає неконституційним положення ст. 69 КК України, згідно з яким унеможлиблювалося призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості. На думку суддів КСУ, таке формулювання статті ущемлює невідчужувані і непорушні права та свободи людини і громадянина; порушує принцип рівності всіх громадян перед законом – конституційну гарантію правового статусу особи, що

поширюється, зокрема, на призначення кримінального покарання. [9]

Крім того, за ст. 8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права, який полягає у пануванні права у суспільстві. Одним з його проявів є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які узаконені суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем розвитку суспільства. Усі ці елементи об'єднуються рисою, що відповідає ідеї права і справедливості, яка дістала своє відображення у Конституції України. [7, 25-26] Тому верховенство права не повинно ототожнюватись із верховенством закону, адже закон може бути несправедливим, у тому числі обмежувати свободу і рівність особи.

Як наслідок, справедливість трактується судом як одна з найважливіших засад права, один із загальнолюдських його вимірів. Як універсальний юридичний принцип справедливість полягає у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. Саме такий підхід і сприяв тому, що КСУ визнав неконституційним положення ст. 69 КК України, яке гостро суперечило вищезазваному принципу. Правова позиція органу конституційної юстиції полягала у тому, що встановлення законодавцем недиференційованого покарання та неможливість його зниження не дозволяє застосовувати покарання до осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості, з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, розміру заподіяних збитків, форми вини і мотивів злочину, майнового стану підсудного та інших істотних обставин, що є порушенням принципу справедливості покарання, його індивідуалізації та домірності. [9]

Однак, саме верховенство права є, на нашу думку, визначальним принципом діяльності КСУ. Правда, це не завжди реалізується у дійсності, що в результаті призводить до формулювання Судом суперечливих позицій з аналогічних питань. Так, у схожих між собою справі № 1 – 46/2003 від 25 грудня 2003 року щодо строків перебування на посту Президента України та справі № 1 – 25/2009 від 12 травня 2009 року щодо конституційності ч. 1 ст. 17 Закону України «Про вибори Президента України» та Постанови Верховної Ради України «Про призначення чергових виборів Президента України» Суд при ухваленні рішення повинен був керуватися, на наш погляд, принципом негайної дії закону у часі щодо триваючих правовідносин. Проте, застосування цього принципу бачимо лише у другому рішенні КСУ. Натомість у першому випадку Суд, приймаючи рішення, керувався радше політичною доцільністю, аніж верховенством права та Конституції України.

Зобов'язання Суду дотримуватися даного принципу знаходимо у ст. 4 Закону України «Про Конституційний Суд України», а також у тексті присяги судді КСУ, де той присягає забезпечувати верховенство Конституції України як Основного Закону держави. Така тенденція характерна і для багатьох європейських країн, зокрема Німеччини. Колишній суддя Федерального Конституційного Суду Німеччини Карін Грасхоф проводить паралель між гарантуванням принципу верховенства права у своїй державі та Україні, стверджуючи, що формулювання даного принципу у законодавстві ФРН практично відзеркалює українське поняття верховенства права. Таке положення, вважає суддя, є наслідком формування сучасної правової держави в Україні. [8, 33] І дуже хотілося б, щоб цей принцип отримав беззаперечне відображення у практиці державного органу конституційної юстиції в Україні.

Верховенство права як центральний принцип сучасної юриспруденції означає зв'язаність державної діяльності визначеним у законодавстві та обов'язковим для держави і громадянина правом. [8, 33] Оскільки Конституція України, визначаючи компетенцію конституційних органів та відповідні процедури, закріплює основні

відносини громадянина і держави та гарантує йому відповідні рамки свободи, то весь цей комплекс регулювання у його дії та застосуванні повинен здійснюватися без будь-яких відхилень. І як єдиний орган конституційної юрисдикції у державі Конституційний Суд України у своїй діяльності покликаний забезпечувати реалізацію верховенства права, а на його основі й інших загально визнаних юридичних принципів з метою ефективного здійснення функції конституційного контролю та захисту прав і свобод громадян України.

Як бачимо, загально визнані принципи права відіграють важливу роль у конституційному судочинстві нашої держави. Верховенство права і законність, гуманізм і справедливість, демократизм і рівність – ці засади постійно втілюються у практиці Конституційного Суду України, є тим стрижнем, навколо якого формуються його правові позиції у справах, що стосуються захисту невід’ємних, непорушних і невідчужуваних прав та свобод людини і громадянина.

Література

1. Конституція України. – Х.: ПП «ІГВІНІ», 2006. – 64 с.
2. Селіванов А.О. Верховенство права в конституційному правосудді: аналіз конституційної юрисдикції. – К., Х. – Акад. прав. наук України, 2006. – 400 с.
3. Цимбалістий Т.О. Конституційна юстиція в Україні. Навч. пос. — К.: Центр учбової літератури, 2007. – 200 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Х.: Консум, 2006. – 656 с.
5. Калюжний Р.А. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. – К.: Вид. Паливода А.В., 2007. – 296 с.
6. Скакун О. Конституційний Суд як учасник правотворчості (законотворчості) в Україні // Юридична Україна. – 2003. – № 1. – С. 32 – 36.
7. Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 4. – С. 24 – 32.
8. Грасхоф К. Принцип верховенства права в конституційному судочинстві // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 4. – С. 33 – 38.
9. Рішення Конституційного Суду України. <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=6965>

***Науковий керівник** – Мяловицька Ніна Анатоліївна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та адміністративного права юридичного факультету КНУ ім. Т. Шевченка*